

# **PTOLEMAEËN EN SELEUCIDEN**



**lezing over hellenistische munten  
door Hans van der Valk**

**samengesteld in 1999, herzien in 2001**



# PTOLEMAEËN EN SELEUCIDEN

munten uit de hellenistische periode (ca 330 – 30 v. Chr.)

door Hans van der Valk

## INLEIDING



Dia 1: Alexander de Grote, Ptolemaios Soter en Seleukos Nikator

Lysimachos (323 – 281 v. Chr.), tetradrachme (Alexander, Athene) 297 – 281 v. Chr.

Ptolemaios II (285 – 246 v. Chr.), tetradrachme (Ptolemaios I, adelaar).

Seleukos I (312 – 280 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Laodikeia ca 280 – 230 v. Chr.

De Ptolemaeën en de Seleuciden waren twee vorstehuizen die afstamden van hoge militairen uit het leger van Alexander de Grote. De stamvaders Ptolemaios Soter en Seleukos Nikator vestigden na de dood van Alexander in 323 v. Chr. hun gezag over bijna het hele gebied dat voorheen het Perzische rijk had gevormd. Hun opvolgers bleven aan de macht totdat de Romeinen in de 1<sup>ste</sup> eeuw v. Chr. Syrië en Egypte annexeerden.

Voor de landen in het Midden-Oosten waren de Ptolemaeën en de Seleuciden vreemde overheersers. De vorsten versterkten hun machtsbasis door steden naar Grieks model te stichten en door de oorspronkelijke bevolking aan te moedigen Griekse gewoonten en gebruiken over te nemen. Op deze manier ontstond een maatschappelijke bovenlaag die in de cultuur van de overheersers was geïntegreerd. Deze ontwikkeling die hellenisme wordt genoemd, heeft diepe sporen achtergelaten. Het Grieks was eeuwenlang de algemene voertaal in het Midden-Oosten ook nadat de Ptolemaeën en de Seleuciden van het toneel waren verdwenen.

Gemunt geld is één van de verworvenheden van de Griekse beschaving, die door het hellenisme zijn verspreid. Voor de tijd van Alexander de Grote gebruikten voornamelijk de Grieken en enkele naburige volken, waaronder de Feniciërs in de huidige Libanon, munten als algemeen betaalmiddel. Perzische machthebbers sloegen zo nu en dan munten voor Griekse huurlingen. Onder Alexander de Grote en zijn opvolgers breidde het gebruik van gemunt geld zich in korte tijd over een enorm gebied uit.

De munten van de Ptolemaeën en de Seleuciden zijn aantrekkelijke verzamelobjecten. De uitvoering is over het algemeen verzorgd en zij zijn in goede staat verkrijgbaar. De Ptolemaeën en de Seleuciden waren hiernaast de eerste vorsten die hun portretten op de munten lieten afbeelden.

## HISTORISCHE EN GEOGRAFISCHE ACHTERGRONDEN

Dia 2: politieke kaart 270 v. Chr.

Robert Morkot: 'The Penguin historical atlas of ancient Greece' (London, 1996) p. 126 – 127.

Alexander de Grote overleed in 323 v. Chr. op 32 jarige leeftijd, nadat hij in 12 jaar het Perzische rijk had veroverd. Hij werd opgevolgd door een broer en een pas geboren zoon, die niet in staat waren om macht uit te oefenen. Bevelhebbers van het leger verdeelden onderling de provincies van het rijk, die zij als gouverneurs voor de nieuwe koningen zouden besturen. Zij gebruikten echter hun provincies om een machtsbasis op te bouwen en er ontstond een onderlinge strijd, die ongeveer 50 jaar zou duren. Omstreeks 305 v. Chr. riepen deze zogenoemde diadochen zich tot koning uit en hield het rijk van Alexander op te bestaan.

Bij de oorspronkelijke verdeling kregen Ptolemaios Soter en Seleukos Nikator respectievelijk Egypte en Babylonië toegewezen. Ptolemaios breidde zijn rijk uit met Cyprus, Palestina, de Libanon en andere gebieden langs de Middellandse Zee. Seleukos werd aanvankelijk uit Babylonië verdreven maar heroverde dit gebied met de hulp van Ptolemaios. Hij vestigde uiteindelijk een rijk dat zich uitstrekte van Klein-Azië tot Afghanistan.

De machtsverhouding tussen de Ptolemaeën en de Seleuciden was in de 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr. stabiel. Er ontstonden wel regelmatig conflicten om grensgebieden waaronder Palestina en de Libanon.

Dia 3: politieke kaart 90 v. Chr.

Robert Morkot: 'The Penguin historical atlas of ancient Greece' (London, 1996) p. 130 – 131.

De rijken van de Ptolemaeën en de Seleuciden raakten in de loop van de 2<sup>de</sup> eeuw v. Chr. in verval. Het gezag van de vorsten werd aangetast door rivaliteit tussen leden van de heersende families. De Seleuciden moesten terrein prijs geven aan de Parthen in het oosten en de Romeinen in het westen. Hun rijk brokkelde af, totdat Syrië als het laatste restant werd in 64 v. Chr. door de Romeinen geannexeerd. De laatste Ptolemaeïsche vorst was koningin Kleopatra VII (51 – 30 v. Chr.), bekend vanwege haar relaties met Julius Caesar en Markus Antonius. Na haar zelfmoord in 30 v. Chr. werd ook Egypte door het Romeinse rijk ingelijfd.

## GRIEKSE MUNTSLAG

Dia 4: muntenreeks van Thasos uit de 5<sup>de</sup> eeuw v. Chr.

Thasos, stater (satyr en nimf) ca 500 v. Chr.

Thasos, drachme (satyr en nimf) 463 – 411 v. Chr.

Thasos, obool (satyr en nimf) ca 500 v. Chr.

De Grieken sloegen vanaf de 6<sup>de</sup> eeuw v. Chr. voornamelijk zilveren munten. De standaard verschilde van plaats tot plaats, maar het stelsel was bijna overal gebaseerd op een drachme onderverdeeld in 6 obool. Het gewicht van de drachme varieerde afhankelijk van de standaard tussen 6 en 3 gram. Grotere munten waren gewoonlijk veelvoud van de drachme zoals de didrachme (2 drachme) en de tetradrachme (4 drachme). Sommige grote munten werden staters genoemd.

Deze dia laat een stater, een drachme en een obool uit de 5<sup>de</sup> eeuw v. Chr. van het eiland Thasos in het noorden van de Egeïsche Zee zien. In deze reeks is de stater een tridrachme (3

drachme). De stempels stellen een knielopende satyr voor, die een nimf draagt. Deze scène wordt met de cultus rond de vruchtbaarheidsgod Dionysos in verband gebracht.

Dia 5: munten van Maroneia uit de 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (voorzijden)

Maroneia in Thracië, ¼ stater (half paard, druiventros) ca 385 – 360 v. Chr.

Maroneia in Thracië, Æ 16 (paard, wijnstok) ca 400 – 350 v. Chr.

Maroneia in Thracië, Æ 12 (paard, wijnstok) ca 400 – 350 v. Chr.

Voor kleine transacties in het dagelijks betalingsverkeer had men onderdelen van de obool nodig, die in zilver onhanteerbaar klein waren. De Grieken zijn pas omstreeks 400 v. Chr. koperen munten gaan slaan, die pasgeld gebruikt konden worden. De gewichten waren in tegenstelling tot de zilveren munten niet nauwkeurig.

Deze dia toont drie munten uit de 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr. van Maroneia, een plaats op de kust van Thracië met de Egeïsche Zee. De zilveren munt is een kwart stater. De twee koperen munten hebben verschillende gewichten en diameters. Het is niet bekend, wat zij in vergelijking tot de zilveren munten waard waren.

### ALEXANDER DE GROTE

Dia 6: uiltjes van Athene uit 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (voorzijden).

Athene: tetradrachme (Athene, uil) 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr.

Athene: tetradrachme (Athene, uil) 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (imitatie met kloppen op beide zijden).



Gemunt geld was in het Perzische rijk geen onbekend fenomeen. Vele plaatsen in Klein-Azië en de Levant sloegen munten voor het lokale betalingsverkeer. Maar de Perzische koning liet de muntslag aan plaatselijke bestuurders over en voerde geen monetaire politiek voor zijn hele rijk. In de meer oostelijke delen werden internationale handelsmunten om hun metaalwaarde geaccepteerd. Een voorbeeld van een dergelijke munt is de tetradrachme van de stad Athene, waarvan een exemplaar en een imitatie uit één van de Aziatische landen op deze dia wordt getoond. Op de voorzijde staat een portret van de godin Athene.

Dia 7: uiltjes van Athene uit 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (keerzijden).

Athene: tetradrachme (Athene, uil) 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr.

Athene: tetradrachme (Athene, uil) 4<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (imitatie beide zijden geklopt).



Deze munten werden doorgaans naar de afbeelding op de keerzijde uiltjes genoemd.

Dia 8: tetradrachme van Alexander de Grote (voorzijde)

Alexander de Grote (336 – 323 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Amphipolis ca 330 v. Chr.

Alexander de Grote voerde een reeks rijksmunten in, die zowel in zijn stamland Macedonië als in de veroverde gebieden werden geslagen en die door het hele rijk konden circuleren. Plaatselijke bestuurders zetten hun muntslag voort, maar deze munten waren hoofdzakelijk voor het lokale betalingsverkeer bedoeld.

De rijksmunten werden volgens de Attische standaard geslagen, die Alexander de Grote van de stad Athene heeft overgenomen. De belangrijkste denominatie uit de reeks, een tetradrachme van 17,2 gram zilver, heeft daardoor hetzelfde gewicht als het uiltje van Athene, dat al in de Aziatische landen circuleerde. Op de voorzijde staat een portret van Herakles als een jonge man zonder baard en met de scalp van een leeuw over het hoofd.



Dia 9: tetradrachme van Alexander de Grote (keerzijde)

Alexander de Grote (336 – 323 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Amphipolis ca 330 v. Chr.

De afbeelding op de keerzijde stelt Zeus voor, die als de koning van de goden op een troon zit. Hij houdt met zijn linkerhand een lange scepter vast, terwijl er op zijn rechter hand een adelaar zit. De tekst langs de scepter meldt, dat deze munt van Alexander is.

Dia 10: Herakles op munten Alexander de Grote en zijn opvolgers

Alexander de Grote (336 – 323 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Amphipolis ca 325 v. Chr.

Philippos III (323 – 317 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Fenicië of Mesopotanië.

Alexander de Grote (postuum), tetradrachme (Herakles, Zeus) Mesembria ca 250 – 175 v. Chr.

Philippos III (323 – 317 v. Chr.), drachme (Herakles, Zeus) Sardes in Lydië.

Alexander de Grote (postuum), drachme (Herakles, Zeus) westelijk Klein-Azië ca 323 – 280 v. Chr.

Lysimachos (323 – 281 v. Chr.), drachme (Herakles, Zeus) Kolophon in Ionië 299 – 296 v. Chr.

Alexander de Grote (postuum), drachme (Herakles, Zeus) Miletos in Ionië ca 295 – 275 v. Chr.

De diadochen zetten na 323 v. Chr. voor enkele tientallen jaren de muntslag van Alexander de Grote voort. De rijksmunten raakten steeds meer onder de bevolking verspreid en verdrongen geleidelijk aan de lokale munten uit het betalingsverkeer. De Attische standaard ontwikkelde zich daardoor tot een algemene standaard.

Deze drie tetradrachmen en vier drachmen zijn uit verschillende landen en tijdvakken afkomstig. De tetradrachme linksboven is in Macedonië tijdens de regering van Alexander de Grote geslagen. De middelste staat op naam van zijn broer Philippos III die van 323 tot 317 v. Chr. de titel koning voerde, en komt uit Fenicië of Mesopotanië. De tetradrachme rechtsboven is tussen 250 en 175 v. Chr. postuum op naam van Alexander de Grote geslagen in Mesembria, een plaats op de kust van Thracië met de Zwarte Zee. De drachmen komen alle vier uit westelijk Klein-Azië. De productieperioden variëren van 323 - 317 v. Chr. voor de meest linkse tot 295 - 275 v. Chr. voor de meest rechtse.

Regelmatig wordt de vraag gesteld, of Alexander de Grote zichzelf door middel van het portret van Herakles op de munten liet afbeelden. Dit is niet het geval. Voor munten die postuum na ongeveer 300 v. Chr. zijn geslagen, is het portret van Herakles echter wel als een afbeelding van Alexander bedoeld. De tetradrachme en de drachme uiterst rechts zijn voorbeelden daarvan.

Dia 11: Zeus op munten van Alexander de Grote en zijn opvolgers

Alexander de Grote (336 – 323 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Amphipolis ca 325 v. Chr.

Philippos III (323 – 317 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Fenicië of Mesopotanië.

Alexander de Grote (postuum), tetradrachme (Herakles, Zeus) Mesembria ca 250 – 175 v. Chr.

De keerzijde van de rijksmunten maakte in de loop van tijd ook een ontwikkeling door. Op de tetradrachme uit de regeerperiode van Alexander de Grote zit Zeus in een licht gebogen houding met de benen naast elkaar op zijn troon. Op de latere munten is de stand van de benen gewijzigd en krijgt de houding een meer dynamisch karakter.

Hellenistische munten zijn meestal van allerlei tekens en monogrammen voorzien om aan te geven, welke autoriteiten verantwoordelijk voor de muntslag waren. Tegenwoordig zijn deze tekens en monogrammen belangrijke hulpmiddelen bij het determineren van de munten naar muntplaats en productieperiode.

## ZILVEREN MUNTEN VAN PTOLEMAEËN

Dia 12: tetradrachmen van Ptolemaios Soter (voorzijden)

Ptolemaios I (323 – 283 v. Chr.), tetradrachme (Alexander, Athene) Alexandrië ca 310 v. Chr.

Ptolemaios I (323 – 283 v. Chr.), tetradrachme (Ptolemaios I, adelaar) Alexandrië ca 290 v. Chr.



Ptolemaios Soter verving omstreeks 320 v. Chr. het portret van Herakles door één van Alexander de Grote opgetuigd met de scalp van een olifant, een ramshoorn, een diadeem en een aegis. Alexander wordt met deze attributen getoond in zijn waardigheid als de koning van Azië en als een sterveling die na de dood onder de goden is opgenomen. Deze afbeelding maakte kort na 300 v. Chr. weer plaats voor het portret van Ptolemaios zelf met een diadeem en een aegis als tekens van zijn koninklijke waardigheid.



Dia 13: tetradrachmen van Ptolemaios Soter (keerzijden)

Ptolemaios I (323 – 283 v. Chr.), tetradrachme (Alexander, Athene) Alexandrië ca 310 v. Chr.

Ptolemaios I (323 – 283 v. Chr.), tetradrachme (Ptolemaios I, adelaar) Alexandrië ca 290 v. Chr.



De zittende Zeus op de keerzijde werd eerste omstreek 315 v. Chr. door een strijdende Athene vervangen en later, toen Ptolemaios Soter zijn eigen portret op de munten plaatste, door een adelaar op een bliksem. De munten met de strijdende Athene staan nog op naam van Alexander de Grote en die met de adelaar op naam van Ptolemaios zelf. Athene in deze pose personifieerde de strijdbaarheid van het Macedonische volk. De adelaar met een bliksem, beiden attributen van Zeus, werd door de Ptolemaeën als hun heraldisch symbool gebruikt en komt ook rechtsonder de afbeelding van de strijdende Athene voor.

Ptolemaios Soter verlaagde hiernaast het gewicht van de tetradrachme stapsgewijs van 17,2 gram voor 310 v. Chr. naar 14,3 gram na 290. Zilver was in Egypte schaars en de bevolking bedreef nog ruilhandel. Grieken en Macedoniërs waren daarentegen aan gemunt geld gewend. Ptolemaios had munten nodig om zijn leger en bestuursapparaat te betalen, terwijl zijn belastinginkomsten voor een groot deel uit landbouwproducten bestonden. Hij voerde daarom lichtere munten in, die hij in waarde gelijk stelde aan die, die elders nog volgens de Attische standaard werden geslagen.

Dia 14: detail van de keerzijde met de strijdende Athene

Ptolemaios I (323 – 283 v. Chr.), tetradrachme (Alexander, Athene) Alexandrië ca 310 v. Chr.



De tetradrachme met de strijdende Athene van de vorige dia's werd kort na 310 v. Chr. geslagen over een tetradrachme met de zittende Zeus, waarvan nog details rond de strijdende Athene zichtbaar zijn. Ptolemaios Soter voerde toen zijn eerste gewichtsverlaging door en liet om daarvan te profiteren bestaande tetradrachmen hermunten. Het exemplaar is later gesnoeid tot het gewicht van een tetradrachme uit de periode na 290. Dit betekent, dat deze munt over een periode van 20 jaar in stappen aan de gewichtsverlaging is aangepast.

Door de gelijkstelling aan de Attische standaard waren de lichtere munten overgewaardeerd voor een percentage dat tot 20% zou oplopen. Het gevolg was, dat er een afzonderlijke monetaire zone ontstond. Attische tetradrachmen die Egypte binnenkwamen, werden daar omgemunt, terwijl de lichte tetradrachmen niet buiten het machtsgebied van Ptolemaios Soter circuleerden, omdat zij daar minder waard waren.

Dia 15: tetradrachmen van latere Ptolemaeën (voorzijden)

Ptolemaios II (285 – 246 v. Chr.), tetradrachme ( Ptolemaios I, adelaar) Alexandrië.

Ptolemaios IX (116 – 106 v. Chr.), tetradrachme (Ptolemaios I, adelaar) Kition 115/114 v. Chr.



De opvolgers van Ptolemaios Soter, die zich vrijwel zonder uitzondering ook Ptolemaios noemden, bleven tetradrachmen naar voorbeeld van hun stamvader slaan. Deze dia laat twee voorbeelden zien. De eerste is van Ptolemaios II, die van 285 tot 246 v. Chr. regeerde. De tweede is in 114/115 v. Chr. op naam van Ptolemaios IX in Kition op Cyprus geslagen. Het portret van Ptolemaios Soter werd in de loop van de tijd steeds vager.

Dia 16: tetradrachmen van latere Ptolemaeën (keerzijden)

Ptolemaios II (285 – 246 v. Chr.), tetradrachme ( Ptolemaios I, adelaar) Alexandrië.

Ptolemaios IX (116 – 106 v. Chr.), tetradrachme (Ptolemaios I, adelaar) Kition 115/114 v. Chr.

Ook de adelaar op de keerzijde maakte een ontwikkeling door. De toekenning aan een bepaalde vorst of productieperiode is op tekens en monogrammen gebaseerd. De munten van Ptolemaios II zijn aan een langwerpige Keltische schild te herkennen. Op de munt van Ptolemaios IX staat een KI als afkorting voor de muntplaats Kition en een LB om aan te geven, dat deze munt in het tweede regeringsjaar van een bepaalde vorst is geslagen.



## GOUDEN MUNTEN

Dia 17: gouden octodrachme met portretten van Ptolemaios II en zijn vrouw Arsinoe

Jonathan Williams (editor): 'Money, a history' (New York, 1997) p. 36.

De Ptolemaeën hebben opvallend veel gouden munten geslagen met gewichten die tot ongeveer 28 gram opliepen. Deze dia laat een voorbeeld met het dubbelportret van Ptolemaios II en zijn vrouw Arsinoe zien. Egypte bezat goudmijnen in het zuiden van het land en voerde daarnaast goud vanuit Oost-Afrika in. De schaarste aan zilver kon met gouden munten enigszins worden gecompenseerd, maar als betaalmiddel waren zij alleen voor omvangrijke transacties bruikbaar.



## KOPEREN MUNTEN

### Dia 18: voorzijden koperen munten van de Ptolemaeën

Ptolemaios III (246 – 221 v. Chr.), Æ 26 (Zeus-Ammon, adelaar) Ake-Ptolemais in Fenicië.

Ptolemaios II (285 – 246 v. Chr.), Æ 23 (Alexander, adelaar) Alexandrië.

Kyrene in Kyrenaica, Æ 22 (Ptolemaios I, Libye) 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr.

Naast zilveren en gouden munten hebben de Ptolemaeën een indrukwekkende reeks koperen munten nagelaten. Op de voorzijde staat meestal een portret van Zeus-Ammon met een woeste haardos en een ramshoorn. Minder vaak werden portretten van Alexander de Grote, Ptolemaios Soter, de godin Isis of een regerende vorst afgebeeld.

### Dia 19: munten uit Fenicië, Kyrenaica en Cyprus

Ptolemaios III (246 – 221 v. Chr.), Æ 26 (Zeus-Ammon, adelaar) Ake-Ptolemais in Fenicië.

Kyrene in Kyrenaica, Æ 22 (Ptolemaios I, Libye) 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr.

Salamis in Cyprus, Æ 25 (Zeus-Ammon, Aphrodite) 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr.

Op de keerzijde staat gewoonlijk een adelaar met een bliksem. Voor gebieden buiten Egypte werd soms voor een afwijkende afbeelding gekozen. De bovenste munt is in de Fenicische stad Ake-Ptolemais (Akko in Israël) geslagen en heeft een driepotige kruk als muntteken. De linker munt is afkomstig uit Kyrenaica, het kustgebied ten westen van Egypte, en toont het portret van Libye als personificatie van dit gebied. De rechter munt met een cultusbeeld van de godin Aphrodite komt uit Cyprus.

### Dia 20: Egyptisch kopergeld

Ptolemaios III (246 – 221 v. Chr.), Æ 15 (Zeus-Ammon, adelaar) Alexandrië.

Ptolemaios IV (221 – 204 v. Chr.), Æ 42 (Zeus-Ammon, adelaar) Alexandrië.

Ptolemaios IV (221 – 204 v. Chr.), Æ 38 (Zeus-Ammon, adelaar) Alexandrië.

Ptolemaios VI (180 – 145 v. Chr.), Æ 33 (Zeus-Ammon, twee adelaars) Alexandrië.

Ptolemaios VI (180 – 145 v. Chr.), Æ 18 (Zeus-Ammon, twee adelaars) Alexandrië.

De Ptolemaeën lieten in de eerste helft van de 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr. steeds grotere koperen munten slaan om kleine zilveren munten zoals de obool en de drachme te vervangen. De zwaarste exemplaren wegen meer dan 100 gram. Deze munten circuleerden als tekengeld, waarvan de nominale waarde door de koning werd vastgesteld. De productie is omvangrijk geweest en er werden regelmatig nieuwe typen ingevoerd. Vanaf het midden van de 3<sup>de</sup> eeuw werden de munten geleidelijk weer lichter.

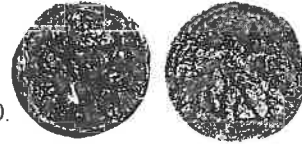
De koperen munten vormden na verloop van tijd een afzonderlijk geldstelsel. Uit schriftelijke berichten blijkt, dat zij niet zonder bijbetaling in zilveren munten konden worden omgewisseld. De rekeneenheid was de koperen drachme, die omstreeks 210 v. Chr. 1/60 deel van een zilveren drachme waard was.

## INFLATIE

De waarde van de kopergeld werd steeds minder als gevolg van maatregelen die de Ptolemaeën namen om hun belastinginkomsten te vergroten. De koers van de koperen drachme daalde ten opzichte van de zilveren drachme. Daardoor raakten het kopergeld uit de gratie en groeide de vraag naar zilveren munten. De Ptolemaeën speelden hierop in door het gehalte van de zilveren munten te verlagen. Egypte was omstreeks 60 v. Chr. feitelijk bankroet. De toen regerende vorst verlaagde het gehalte van de zilveren munten tot ongeveer 50% om aan zijn verplichtingen te kunnen voldoen.

Dia 21: munt van Kleopatra VII met waarde aanduiding

G.K. Jenkins, 'Ancient Greek coins' (London/Fribourg, 1972) p. 250.



Kleopatra VII, de laatste regerende vorst uit het geslacht van de Ptolemaeën, liet waarde aanduidingen op koperen munten aanbrengen. Deze munt van ongeveer 18 gram was volgens de letter Π op de keerzijde 80 koperen drachme waard.

## SELEUKOS NIKATOR

Dia 22: leeuwenstater van Babylon (voorzijde)

Babylon in Babylonië, leeuwenstater (Baäl, leeuw) 328 – 311 v. Chr.

Seleukos Nikator heroverde in november 312 v. Chr. Babylon. Deze gebeurtenis vormde het begin van de Seleucidische jaartelling die eeuwenlang in het Midden-Oosten in gebruik zou blijven. In 300 v. Chr. stichtte hij in Noord-Syrië de stad Antiochië aan de Orontes, die de hoofdstad van de Seleuciden zou worden. In het rijk van Seleukos was zilver in tegenstelling tot Egypte niet schaars was en werd gemunt geld vlot als betaalmiddel geaccepteerd.

Babylon was onder Alexander de Grote de meest productieve muntplaats in de Aziatische landen. Naast de rijksmunten werden er ook zogenaamde leeuwenstaters geslagen, die bijna even zwaar als de Attische tetradrachme waren. De munt was daar ingevoerd door een zekere Mazaios die zowel Alexander de Grote als zijn Perzische voorganger Darius III als gouverneur van Babylonië heeft gediend. Deze munten werden ook nog onder de regering van Seleukos Nikator geslagen. Op de voorzijde staat een zittende godheid die aan de Zeus op de munten van Alexander doet denken.

Dia 23: leeuwenstater van Babylon (keerzijde)

Babylon in Babylonië, leeuwenstater (Baäl, leeuw) 328 – 311 v. Chr.

Op de keerzijde is een lopende leeuw afgebeeld.

Dia 24: voorzijden staters van Tarsos op naam van Mazaios

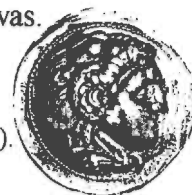
Tarsos in Cilicië, stater (Baäl, leeuw en stier) Mazaios 361 – 334 v. Chr.

Tarsos in Cilicië, stater (Baäl, leeuw en stier met stadsmuren) Mazaios 361 – 334 v. Chr.

Mazaios liet van 361 tot 334 v. Chr. munten slaan in Tarsos, een belangrijke stad in het zuidoostelijk deel van Klein-Azië, met op de voorzijde een zittende Baäl als stadsgod Tarsos. Hij heeft deze afbeelding later ook voor zijn Babylonische munten gebruikt. Het is mogelijk, dat de Baäl van Tarsos ook als voorbeeld voor de zittende Zeus op de munten van Alexander de Grote heeft gediend. Er bestaat een controverse over de vraag of dit het geval was.

Dia 25: tetradrachme van Seleukos Nikator (voor- en keerzijde)

Seleukos I (312 – 280 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Laodikeia ad Mare (2 maal).



Seleukos Nikator zette zelf de muntslag van Alexander de Grote voort en plaatste zijn naam op munten, nadat hij zich tot koning had uitgeroepen. Zijn belangrijkste munt is dan ook een tetradrachme met Herakles op de voorzijde en een zittende Zeus op de keerzijde. De dolfijn op de keerzijde is het muntteken van Laodikeia, een stad op de kust van Syrië.

Dia 26: borstbeeld en muntportret van Seleukos Nikator

A.N. Zadoks-Josephus Jitta, 'Antieke cultuur in beeld (zevende druk)' (Bussum, 1963) p. 99.

Seleukos I (312 – 280 v. Chr.), tetradrachme (Herakles, Zeus) Laodikeia ad Mare (2 maal).



Deze dia vergelijkt Herakles op de munten van Seleukos Nikator met een borstbeeld van de koning zelf. De gelaatstreken komen overeen. Wij mogen aannemen, dat Seleukos zichzelf als Herakles liet afbeelden.

Dia 27: keerzijde koperen munt van Seleukos Nikator

Seleukos I (312 – 280 v. Chr.), Æ 20 (Apollo, Athene) Antiochië na 300 v. Chr.

Dit is de keerzijde van een koperen munt, die Seleukos Nikator in zijn nieuwe hoofdstad Antiochië liet slaan. De strijdende Athene zijn wij eerder op een munt van Ptolemaios tegengekomen en personifieert ook in dit geval de strijdvaardigheid van het Macedonische volk. Het anker rechtsonder was het heraldisch symbool van de Seleuciden en vervangt de adelaar met een soortgelijke betekenis op de munten van Ptolemaeën.

## OPVOLGERS IN DE DERDE EEUW

Dia 28: tetradrachme van Antiochos II (voorzijde)

Antiochos II (261 – 246 v. Chr.), tetradrachme (Antiochos II, zittende Apollo) Antiochië.



Antiochos I, de zoon en opvolger van Seleukos Nikator, voerde een nieuwe tetradrachme in met een portret van de regerende vorst op de voorzijde en een afbeelding van een zittende Apollo op de keerzijde. Deze munten zijn tot in de 2<sup>de</sup> eeuw v. Chr. door de Seleuciden geslagen. Dit exemplaar is van Antiochos II, die van 261 tot 246 heeft geregeerd.

Dia 29: tetradrachme van Antiochos II (keerzijde)

Antiochos II (261 – 246 v. Chr.), tetradrachme (Antiochos II, zittende Apollo) Antiochië.

Apollo zit naakt op een conische steen die omphalos werd genoemd en die het middelpunt van de wereld zou vormen. Hij houdt een pijl en een boog losjes in de handen. De teksten rechts en links van Apollo luiden respectievelijk 'koning' en 'van Antiochos'. Dit was de gebruikelijke manier, waarop de Seleuciden hun naam en titels op de munten plaatsten.

Dia 30: koperen munten van de Seleuciden uit de 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (voorzijden)

Antiochos II (261 – 246 v. Chr.), Æ 17 (Apollo, driepotige kruk) Sardes in Lydië.

Seleukos II (246 – 226 v. Chr.), Æ 18 (Athene, staande Apollo) Ionië of Lydië.

Seleukos II (246 – 226 v. Chr.), Æ 18 (Herakles, zittende Apollo) Sardes in Lydië.

De koperen munten van de Seleuciden waren in tegenstelling tot die van de Ptolemaeën als pasmunten bedoeld. Zij zijn daarom in het algemeen niet groot. Deze dia laat drie exemplaren zien, die tussen 261 en 226 v. Chr. in westelijk Klein-Azië zijn geslagen. Op de voorzijden staan traditionele portretten van Apollo, Athene en Herakles.

Dia 31: koperen munten van de Seleuciden uit de 3<sup>de</sup> eeuw v. Chr. (keerzijden)

Antiochos II (261 – 246 v. Chr.), Æ 17 (Apollo, driepotige kruk) Sardes in Lydië.

Seleukos II (246 – 226 v. Chr.), Æ 18 (Athene, staande Apollo) Ionië of Lydië.

Seleukos II (246 – 226 v. Chr.), Æ 18 (Herakles, zittende Apollo) Sardes in Lydië.

De afbeeldingen op de keerzijden zijn respectievelijk een versierde driepotige kruk, een staande Apollo en een zittende Apollo. De driepotige kruk was een attribuut die bij het orakel van Delphi werd gebruikt en behoorde als zodanig bij de cultus rond Apollo. De Seleuciden onthielden een speciale relatie met deze godheid.

## OPVOLGERS IN DE TWEEDE EEUW

Het rijk van de Seleuciden raakte in de loop van de 2<sup>de</sup> eeuw v. Chr. in verval, doordat regelmatig verschillende leden van het vorstehuis elkaar het koningschap betwisten. Men kon daardoor minder weerstand bieden tegen de druk van de Parthen in het oosten en die van de Romeinen in het westen, zodat het rijk steeds verder afbrokkelde.

Ondanks het verval werden er fraaie munten met mooie portretten geslagen en was de muntverzwakking gering. Het gewicht van de tetradrachme nam af van ongeveer 17 gram rond 200 v. Chr. tot 16,5 gram een eeuw later.

Dia 32: kleine koperen munt van Antiochos IV Epiphanes (voorzijde)

Antiochos IV (175 – 164 v. Chr.), Æ 22 (Antiochos IV, Zeus).

Het portret op deze koperen munt is van Antiochos IV, die van 175 tot 164 v. Chr. regeerde en die gewoonlijk Epiphanes wordt genoemd. Deze bijnaam betekent zoiets als geopenbaarde verschijning. Op deze munt draagt hij een stralenkroon.

Dia 33: kleine koperen munt van Antiochos IV Epiphanes (keerzijde)

Antiochos IV (175 – 164 v. Chr.), Æ 22 (Antiochos IV, Zeus).

Epiphanes was een vurige bewonderaar van de Griekse cultuur en oefende op zijn onderdanen druk uit om Griekse gewoonten en gebruiken over te nemen. In de geschiedenis van het joodse volk is hij berucht personage, omdat hij de tempel van Jeruzalem plunderde en de joden verbood om hun religieuze verplichtingen na te komen. Hij geloofde, dat hij een incarnatie van de oppergod Zeus was, die hij veelvuldig op munten liet afbeelden. Deze zittende Zeus is rechtstreeks van de munten van Alexander de Grote overgenomen.

Dia 34: grote koperen munt van Antiochos IV Epiphanes (voorzijde)

Antiochos IV (175 – 164 v. Chr.), Æ 36 (Zeus, adelaar) Antiochië ca 168 v. Chr.

Omstreeks 168 v. Chr. veroverde Epiphanes tijdelijk een deel van Egypte, waarvoor hij grote koperen munten naar Ptolemaeïsch voorbeeld liet slaan. De Zeus op dit exemplaar lijkt op de Zeus-Ammon van de Egyptische munten maar draagt geen ramshoorn.

Dia 35: grote koperen munt van Antiochos IV Epiphanes (keerzijde)

Antiochos IV (175 – 164 v. Chr.), Æ 36 (Zeus, adelaar) Antiochië ca 168 v. Chr.

Op de keerzijde staat even als op de Ptolemaeïsche munten een adelaar met een bliksem. De tekst rechts luidt 'koning' en 'van Antiochos'. Links staat zoiets als 'geopenbaarde goddelijke verschijning'.

Dia 36: voorzijde drachme van Demetrios I

Demetrios I (162 – 150 v. Chr.), drachme (Demetrios I, hoorn des overvloeds) 152/151 v. Chr.



Deze munt is een drachme met het portret van Demetrios I, die van 162 tot 150 v. Chr. regeerde en die erin slaagde om Babylonië op de Parthen te heroveren. In 150 v. Chr. moest hij plaats maken voor een andere pretendent die zich Alexander Balas noemde en een zoon van Epiphanes beweerde te zijn.

Dia 37: portretten van Alexander I Balas op munten

Alexander I (150 – 145 v. Chr.), tetradrachme (Alexander I, Zeus) Antiochië 149/148 v. Chr.

Alexander I (150 – 145 v. Chr.), drachme (Alexander I, zittende Apollo) Antiochië 150/149 v. Chr.

Alexander I (150 – 145 v. Chr.), Æ 19 (Herakles, staande Apollo).



Alexander Balas kwam met hulp van Ptolemaios VI aan de macht en sneuvelde 5 jaar later in de strijd tegen dezelfde koning, die toen Demetrios II, een zoon van Demetrios I, steunde. De Ptolemaeën bemoeiden zich in deze periode regelmatig met de opvolgingsstrijd bij de Seleuciden.

Deze dia toont de portretten van Alexander Balas op een tetradrachme, op een drachme en op een koperen munt als Herakles. De laatste afbeelding was zonder twijfel bedoeld om herinneringen aan Alexander de Grote op te roepen.

Dia 38: keerzijde tetradrachme van Alexander I Balas

Alexander I (150 – 145 v. Chr.), tetradrachme (Alexander I, Zeus) Antiochië 149/148 v. Chr.

Dit is de keerzijde van de tetradrachme van Alexander Balas. De zittende Zeus wordt door een Nike op de rechterhand met een krans geëerd. Deze afbeelding verving vanaf de regering van Epiphanes de zittende Apollo als de meest gebruikelijke keerzijde voor grote zilveren munten. De teksten links zijn eretitels die de vorst voerde en die als 'godenzoon' en 'weldoe-ner' gelezen kunnen worden. De drie letters ΔΞΡ onder Zeus vormen het jaartal 164 volgens Seleucidische jaartelling. Dit betekent, dat de munt tussen november 149 en november 148 v. Chr. is gelagen.

Dia 39: voorzijde drachme van Antiochos VI

Antiochos VI (145 – 142 v. Chr.), drachme (Antiochos VI, zittende Apollo) Antiochië 144/143 v. Chr.

Een generaal die zich later Tryphon zou noemen, plaatste een jonge zoon van Alexander Balas op de troon. Dit kind mocht een paar jaar als Antiochos VI voor koning spelen, totdat Tryphon hem weer terzijde schoof. Deze drachme toont het charmante kinderkopje van Antiochos VI met een stralenkroon als teken van zijn waardigheid.

Dia 40: tetradrachme van Antiochos VII uit Tyros (voorzijde)

Antiochos VII (138 – 129 v. Chr.), tetradrachme (Antiochos VII, adelaar) Tyros 130/129 v. Chr.

Tryphon werd in 138 v. Chr. verdreven door Antiochos VII, een tweede zoon van Demetrios I, die als laatste vorst uit het geslacht van de Seleuciden erin zou slagen om Palestina en Babylonië weer onder zijn gezag te brengen. In 129 v. Chr. sneuvelde hij in de strijd tegen de Parthen. Deze dia toont zijn portret op een tetradrachme van de Fenicische stad Tyros.

Dia 41: tetradrachmen van Antiochos VII en Ptolemaios IX (keerzijden)

Antiochos VII (138 – 129 v. Chr.), tetradrachme (Antiochos VII, adelaar) Tyros 130/129 v. Chr.

Ptolemaios IX (116 – 106 v. Chr.), tetradrachme (Ptolemaios I, adelaar) Kition 115/114 v. Chr.

Tyros en andere Fenicische steden sloegen vanaf het midden van de 2<sup>de</sup> eeuw v. Chr. tetradrachmen met hetzelfde gewicht als die van de Ptolemaeën. Deze dia vergelijkt de keerzijde van de munt van Antiochos VII met een gelijksoortige Ptolemaeïsche munt, die 15 jaar later is geslagen. De adelaar op de Fenicische munt staat op de boeg van een galei en heeft een palm-tak als achtergrond. De Ptolemaeïsche adelaar staat zoals gebruikelijk op een bliksem. De knots linksonder is het muntteken van Tyros maar komt ook op de andere munt voor.

Dia 42: koperen munt van Kleopatra en Antiochos VIII (voorzijde)

Kleopatra en Antiochos VIII (125 – 121 v. Chr.), Æ 18 (Antiochos VIII, uil) Antiochië 123/122 v. Chr.

Het rijk van de Seleuciden dreigde na de dood van Antiochos VII in twee delen uiteen te vallen. Dit werd voorkomen door de koningin weduwe Kleopatra, een wilskrachtige en heerszuchtige vrouw. Zij was oorspronkelijk door haar vader Ptolemaios VI aan Alexander Balas uitgehuwelijkt en trouwde later ook met Demetrios II en met Antiochos VII. Kleopatra eigende zich in 125 v. Chr. het koningschap toe maar werd gedwongen deze later met haar zoon Antiochos VIII te delen. Deze koperen munt laat een jeugdportret van Antiochos VIII zien, die 'haviksneus' als bijnaam had.

Dia 43: koperen munt van Kleopatra en Antiochos VIII (keerzijde)

Kleopatra en Antiochos VIII (125 – 121 v. Chr.), Æ 18 (Antiochos VIII, uil) Antiochië 123/122 v. Chr.

Op de keerzijde staat een uil met een liggende kruik. De tekst rechts verwijst naar koningin Kleopatra en de tekst links naar koning Antiochos.

Dia 44: keerzijde tetradrachme van Athene 'new style'

Athene in Attica, tetradrachme (Athene, uil op kruik) 166 – 57 v. Chr.

De uil met een liggende kruik is ontleend aan zilveren munten die toen door de stad Athene werden geslagen. De kruik verwijst naar de olijfcultuur die de Atheners volgens de traditie aan de godin Athene hadden te danken.

Dia 45: tetradrachme van Antiochos VIII (voorzijde)

Antiochos VIII (125 – 96 v. Chr.), tetradrachme (Antiochos VIII, staande Zeus) Antiochië.

Antiochos VIII dwong in 121 v. Chr. zijn moeder uit een gifbeker te drinken, die zij voor hem had laten klaarmaken. Hij bleef tot 96 v. Chr. aan de macht maar moest daarvoor een langdurige en bloedige strijd tegen zijn halfbroer Antiochos IX voeren. De gevolgen waren rampzalig. Geen van de latere Seleuciden zou er meer in slagen om een stabiel regime te vestigen. De munt op deze dia toont het portret van Antiochos VIII op een tetradrachme uit de periode nadat hij zijn moeder had vermoord.

Dia 46: tetradrachme van Antiochos VIII (keerzijde)

Antiochos VIII (125 – 96 v. Chr.), tetradrachme (Antiochos VIII, staande Zeus) Antiochië.

Op de keerzijde staat Zeus als hemelgod afgebeeld met een ster op zijn rechterhand en een maan op zijn hoofd. Bij een dergelijke fraaie munt is het moeilijk voor te stellen, dat de Seleuciden toen bijna het dieptepunt van hun verval hadden bereikt.

## VERGELIJKING TUSSEN BEIDE VORSTENHUIZEN

De Ptolemaeën en de Seleuciden zetten aanvankelijk de muntslag van Alexander de Grote voort, maar later maakten hun munten verschillende ontwikkelingen door. De Ptolemaeën voerden een geldstelsel in, dat hoofdzakelijk uit koperen munten bestond, die tegen nominale waarden circuleerden. Dit was waarschijnlijk nodig, omdat zilver in Egypte schaars was. De Seleuciden handhaafden daarentegen een geldstelsel met zilveren munten waarvan de intrinsieke metaalwaarde hoog was. Hun koperen munten waren als pasgeld voor kleine transacties bedoeld. Het kopergeld van Ptolemaeën was sterk aan inflatie onderhevig, omdat de vorsten de muntslag gebruikten om hun inkomsten te vergroten. De zilveren munten van de Seleuciden behielden vrijwel geheel hun waarde, ook toen hun rijk in verval raakte.

Een ander verschil is, dat de Ptolemaeën opvallend uniforme munten hebben geslagen, terwijl de Seleuciden de afbeeldingen op hun munten van tijd tot tijd varieerden.

## NAWOORD

Rome raakte na de tweede Punische oorlog (218 – 201 v. Chr.) betrokken bij de strijd tussen de hellenistische koninkrijken en bouwde in korte tijd een machtspositie op. Macedonië, Griekenland en Klein-Azië werden in de 2<sup>de</sup> eeuw v. Chr. veroverd, Syrië en Egypte in de eeuw daarna. De hellenistische periode was daarna afgelopen, maar het Grieks bleef de voertaal in de landen rond het oostelijk deel van de Middellandse Zee tot de expansie van de Islam in de 7<sup>de</sup> eeuw van onze jaartelling.

De muntslag van de Ptolemaeën en de Seleuciden werd onder de Romeins overheersing als lokale muntslag voortgezet. Buiten het Romeinse rijk hadden de Parthen het geldstelsel van de Seleuciden overgenomen. De drachme bleef daardoor als zilveren munteenheid in het Midden-Oosten bestaan en zou na de expansie van de Islam ‘dirhem’ worden genoemd.

### Geraadpleegde Literatuur

- Ian Carradice and Martin Price: ‘Coinage in the Greek world’ (London, 1988).  
R.A. Hazzard: ‘Ptolemaic coins, an introduction for collectors’ (Toronto, 1995).  
Otto Mørkholm: ‘Early Hellenistic coinage’ (Cambridge, 1991).  
Edward T. Newell: ‘The coinage of the eastern Seleucid mints’ (New York, 1938/1978).  
Edward T. Newell: ‘The coinage of the western Seleucid mints’ (New York, 1941/1977).  
Edward T. Newell: ‘The Seleucid mint of Antioch’ (Chicago, 1978).  
Martin J. Price: ‘The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus’ (London, 1991).  
David R. Sear: ‘Greek coins and their values (volume II, Asia and North Africa)’ (London, 1979).  
Hyle A. Troxell: ‘Studies in the Macedonian coinage of Alexander the Great’ (New York, 1997).  
Wolfram Weiser: ‘Katalog Ptolemäischer Bronzenmünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln’ (Opladen, 1995).

### Eigen publicaties over dit onderwerp

- Hans van der Valk: ‘Belevenissen met een oude Griekse munt’, *De Beeldenaar* 22 (1998) p. 180 – 182.  
Hans van der Valk: ‘De monetaire politiek van Ptolemaios Soter omstreeks 300 v. Chr.’, *De Beeldenaar* 24 (2001) p. 8 – 14.